

جنبه های بیانی طبیعت در تصویرسازی کتاب های داستانی کودک در ایران

مریم غفاری * پرویز اقبالی **

تاریخ دریافت مقاله : ۸۹/۳/۶

تاریخ پذیرش مقاله : ۹۰/۲/۲۰

چکیده

حضور چشمگیر طبیعت در اغلب تصویرسازی کتاب های داستانی کودکان، این موضوع را مطرح می سازد که طبیعت در فضا سازی این تصویرها چگونه می تواند به بیان داستان در باورپذیری آن برای کودکان کمک نماید. در میان عناصر طبیعت، گیاهان بیش ترین قابلیت را برای بیان احساسات و مفاهیم در فضا سازی تصویر دارند که در این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی به آن پرداخته شده و هدف نمایش قابلیت های بیانی طبیعت است که مورد بهره برداری تصویرگران برای رسیدن به فضای مورد نظر خود از آن بهره می برند. نتیجه پژوهش نشان داد، طبیعت گیاهی در فضا سازی تصویرهای کتاب های داستانی کودکان، علاوه بر این که نشان دهنده موقعیت مکانی و زمانی است، نقش موثری هم در القای بیان مفاهیم داستان دارد. مفاهیمی همچون شادی و نشاط، غم و اندوه، ترس و وهم و مفاهیم معنوی که با استفاده از عناصر دیداری تصویر در چگونگی نمایش طبیعت گیاهی در تصویرگری کتاب های داستانی کودک در ایران نمود دارند.

واژگان کلیدی

طبیعت، فضا سازی، تصویر سازی، کودکان، ایران.

Email: fam_gh@yahoo.com

Email: eghbali@shahed.ac.ir

* کارشناس ارشد تصویر سازی دانشکده هنر دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران

** عضو هیات علمی دانشکده هنر دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران

www.SID.ir

مقدمه

طبیعت همیشه همراه انسان و الهام بخش او در خلق آثار هنری بوده است. انسان همواره تحت تاثیر طبیعت، احساس خود را به صورت شعر، موسیقی، نقاشی و غیره به ظهور رسانده است. همچنین بسیاری از شاهکارهای هنری، صحنه هایی زیبا از طبیعت هستند.

طبیعت جایگاه ویژه ای در ارتباط بین دنیای درون و دنیای بیرون دارد چنان که نقاشان شرق دور، طبیعت را به عنوان آموزشگاهی جهت تغییر و تبدیل جنبه های مادی به معنوی و عین به ذهن می دانستند و با خلق آثاری بی نظیر از مناظر طبیعی به بیانی و رای ظاهر آن دست یافته اند.

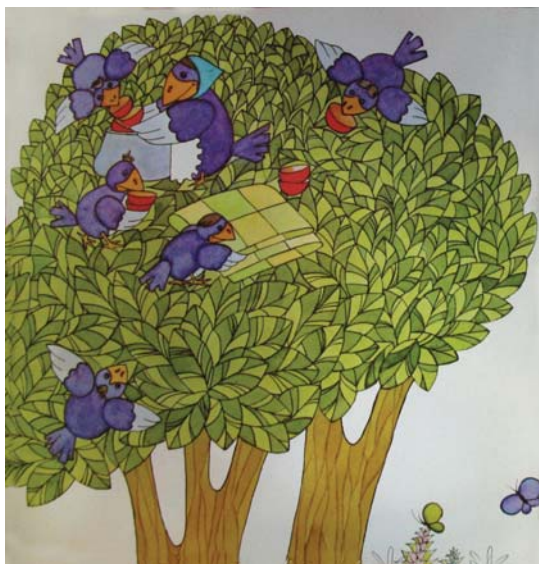
در این مقاله طبیعت، محدود شده به طبیعت گیاهی و نقش بیانی گیاهان که شاخص ترین عنصر طبیعت هستند، در فضا سازی تصویرگری کتاب های داستانی کودکان مد نظر قرار گرفته است.

منظور از بیان همان مفاهیمی است که با احساسات آدمی در ارتباط هستند. چنان که هربرت رید می گوید: «بیان امری محسوس و مخیل است که از آن احساس ادراک می شود. در واقع صورت بیان به احساسات نزدیکتر است». (رید، ۱۳۸۰، ۱۸۵) یکی از عناصری که همواره مورد استفاده هنرمندان بوده تا احساسات و درونیات خود را نمایش دهند، طبیعت و منظره بوده است. طبیعت با ویژگی های ذاتی خود، القاء کننده مفاهیم حسی و خیالی متفاوت و متضاد است. چنان که درختان با برگ های سبز زنده و درخشان و شکوفه های لطیف و خوش رنگ بهاری بیانی از نشاط، طراوت و امید را القاء کرده و در وجود انسان حسی از شغف، تازگی و زندگی ایجاد می کنند، در پاییز با شروع خزان و ریزش برگ ها، حسی از غم و اندوه و از دست دادن منتقل می شود و سپس در زمستان، با شاخه های لخت و خشک، نمایی از تنهایی، سکوت و سکون، مرگ و گاه ترس و وهم را القاء می شود. سزان می گوید: «نقاشی از طبیعت نسخه برداری از پدیده طبیعی نیست، بلکه جامه عمل پوشاندن به احساسات است». (اندروز، ۱۳۸۸، ۲۵۱)

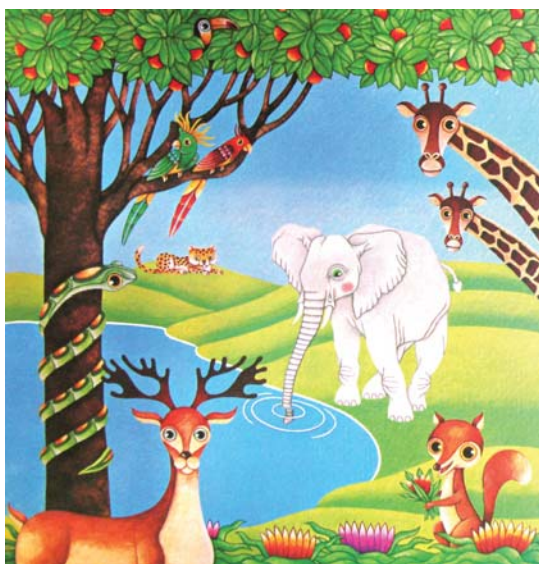
به کارگیری طبیعت در تصویرگری کتاب های داستانی کودکان، باتوجه به این که شخصیت های غالب داستان های کودکان به نوعی با طبیعت در ارتباط بوده و یا شخصیت های اصلی داستان، از عناصر طبیعت مثل گل ها، درختان و غیره تشکیل شده اند، در فضا سازی تصویری این گونه کتاب ها، حضور طبیعت قابل توجه است.

هدف از این پژوهش توجه به جنبه های بیانی طبیعت گیاهی در تصویرگری کتاب های داستانی کودکان است که تصویرگران از آن بهره جسته اند تا با استفاده از ویژگی های آن به درک بهتر مفاهیم داستان و باورپذیری آن برای کودکان کمک نمایند.

موضوع مطرح این است که طبیعت چه جنبه های بیانی و

تصویر ۱- قصه الاغه و کلاغه، آزاده افراسیابی، ۱۳۸۵

تصویر ۲- راز آبگیر، بهزاد غریب پور، ۱۳۸۶

مفهومی در تصویرسازی کتاب های داستانی کودکان می تواند داشته باشد که با مراجعه به کتاب های داستانی کودک، به روش توصیفی - تحلیلی این موضوع مورد بررسی قرار گرفته است.

کاربرد طبیعت در فضا سازی آثار تصویرسازی

یکی از ملزومات تصویرسازی برای موضوعات داستانی، صحنه پردازی و فضا سازی است. فضا سازی به آن منظور صورت می گیرد تا موقعیت زمانی، مکانی و همچنین حس و حال و بیان داستان برای خواننده ملموس تر شده و او را کمک کند تا با شخصیت ها و کنش های داستانی همراه شود.

تصویر ۴- چوپان دریایی، آرن بایاش، ۱۳۵۴

تصویر ۳- شکوفه ها، مریم توحیدی، کتاب سال تصویرگران، ۱۳۸۵

تصویر ۵- دخترک و گل نرگس، آرن بایاش، ۱۳۷۲

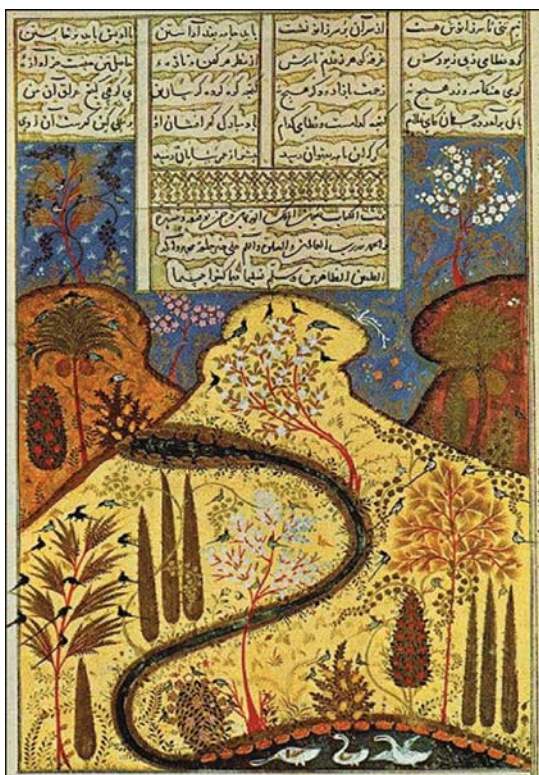
آزاد، تصویرگر با رفتاری آزادتر و گسترده تر، پس زمینه کنش های تصویری قهرمانان خود را به نمایش می گذارد و با بهره جویی از نشانه های معماری یا عناصر طبیعی هم چون درخت ها، کوه ها و دشت ها، پس زمینه های مورد نظر خود را فراهم می سازد». (اکرمی، ۱۳۸۷، ۶۹)

در تصویرگری کتاب های داستانی کودکان، طبیعت گیاهی از جمله درختان و گل ها، شاخص ترین عناصری هستند که برای فضا سازی داستان کاربردهای متفاوتی دارند. در این گونه تصاویر، طبیعت علاوه بر این که نشان دهنده موقعیت مکانی و زمانی داستان است، می تواند جنبه های

دونا نورتون در مورد فضا سازی می گوید: «صحنه پردازی در داستان، یعنی موقعیت زمانی و مکانی داستان، خواننده را یاری می کند تا در آن چه شخصیت ها می بینند، می شنوند، می بویند و لمس می کنند، سهیم شود و همچنین کنش ها و ارزش های شخصیت ها و کشمکش ها را برای او بیش تر قابل فهم می کند. خواه رخدادها در گذشته روی داده باشند یا مربوط به زمان حال یا آینده باشند. پشتوانه کلی اثر بر پیوند تنگاتنگ میان پیرنگ، شخصیت پردازی و صحنه پردازی استوار است. در برخی داستان ها، صحنه پردازی بخش مهم داستان را تشکیل می دهد. به گونه ای که بدون دریافت درست از زمان و مکان نمی توان شخصیت ها و پیرنگ را شکل داد. چه بسا صحنه ای که در نهایت اختصار بازگو می شود، هدف های گوناگونی را برآورده سازد. برای نمونه ممکن است پدیدآورنده حال و هوا، نیروی متضاد، پس زمینه تاریخی یا معانی نمادین باشد». (نورتون، ۱۳۸۲، ۱۱۲)

بیش تر داستان های مربوط به کودکان به نوعی با طبیعت در ارتباط هستند. بنابراین در فضا سازی این گونه داستان ها با توجه به درونمایه داستان، طبیعت به شکل های مختلف در ارتباط با شخصیت و یا حال و هوای داستان دیده می شود.

«در فضاهای مربوط به طبیعت روستایی یا طبیعت

تصویر ۷- کوه و جویبار، گلچین بهبان

تصویر ۶- چهل قصه، بهزاد غریب پور، ۱۳۸۵

بیانی موثری داشته و بر القای حس و حال داستان کمک نماید. نمایش گذاشته است.

دوستی گل ها و پروانه ها حکایت دیرینه ای دارد که موضوع داستان های پرجاذبه ای برای کودکان است. در داستان «شکوفه ها» (تصویر ۳)، شاهد حضور پروانه ها، قورباغه و کفش دوزک داستان را در فضایی شاد و زنده میان گل ها و گیاهان هستیم.

مکان رویداد بسیاری از داستان های کودکان، روستاها و آبادی ها با زمین های کشاورزی، مرتع های سبز برای چرای حیوانات و قصه آشنای چوپانان است. این گونه داستان ها نیز برای کودکان کم نیستند. در تصویر ۴، چوپان داستان گوسفندانش را برای چرا به دل طبیعت برده است. در این جا طبیعت علاوه بر نمایش موقعیت مکانی داستان، حسی از فضای تاریخی را نیز القاء می کند.

«کاربرد رنگ قهوه ای حسی از فضای تاریخی و قدیمی را تداعی می کند و امکان بازگشت خواننده به گذشته های دور را فراهم می سازد». (اکرمی، ۱۳۸۴، ۹۹) نقوش تزیینی و سنتی ملهم از طبیعت و تصویرگری فضای طبیعت به شیوه نگارگری نیز حسی از فضاها تاریخی و قدیمی را القاء کرده و بیننده را به گذشته های تاریخی می برد.

در تصویر ۱ از داستان «دخترک و گل نرگس» (تصویر ۵)، طبیعت به شیوه نگارگری تصویر شده است. نقش های تزیینی روی دیوار و لباس دخترک و شیوه نمایش درخت، گل ها و گیاهان حیاط خانه با الهام از نگارگری، همچنین

۱- طبیعت عامل نمایش موقعیت مکانی و زمانی داستان

کاربردی ترین شکل استفاده از فضا سازی، نشان دادن موقعیت مکانی و زمانی رخدادهای داستان است. در داستان های مربوط به کودکان، طبیعت بارزترین عنصری است که در فضا سازی ها حضور دارد، چراکه اغلب قهرمانان و شخصیت های داستان کودکان حیوانات هستند. کودکان حیوانات را دوست دارند و به داستان هایی که حیوانات در آن نقش دارند علاقه و توجه بیش تری نشان می دهند. بنابراین این گونه داستان ها در میان کتاب های مربوط به کودکان حضور پررنگ تری دارند.

حیوانات با طبیعت پیوند تنگاتنگی دارند. لانه حیوانات در کوه، دشت، مزرعه، جنگل و برخی دیگر روی درختان، گل ها و غیره قرار دارد.

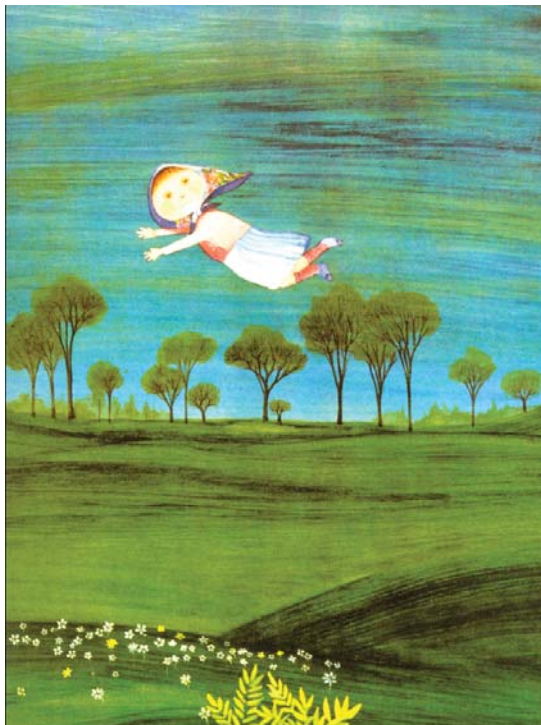
بنابراین فضا سازی این داستان ها اغلب با طبیعت همراه است که با توجه به نوع داستان و شخصیت های آن متفاوت جلوه می کند. شخصیت های کودکان در فضای خانوادگی و دوست داشتنی کلاغ ها در «قصه الاغه و کلاغه» (تصویر ۱)، زندگی پر جنب و جوش کلاغ ها را روی درخت نشان داده و «راز آبگیر» (تصویر ۲)، با طبیعت زنده و زیبای خود، محل زندگی شخصیت های داستان را به

تصویر ۹- یک مشت نقل رنگی، نیره تقوی

تصویر ۷- دو لقمه چرب و نرم، شهرزاد شوشتریان کتاب سال تصویرگران، ۱۳۸۴

تصویر ۱۰- نامه‌های زینب، محمدرضا دادگر کتاب سال تصویرگران، ۱۳۷۰

تصویر ۸- قصه الاغه و کلاغه، آزاده افراسیابی، ۱۳۸۵

رنگ های حاکم بر تصویر، حسی از فضای قدیمی و سنتی را القاء می نمایند.

در جایی دیگر، تصویرگر برای نمایش فضای سنتی و تاریخی و بیان افسانه های قدیمی در داستان «چهل قصه» (تصویر ۶)، از فضای طبیعت به شیوه نگارگری بهره برده است و ترکیب بندی خود را طبق نگاره ای مربوط به سده ۸ هجری قمری با عنوان «کوه و جویبار» (تصویر ۷) که نمایش صرف طبیعت می باشد، انجام داده است. تپه های سبز، درختان شکوفه دار و سرو همراه با گل های کنار برکه و پرندگان با حرکت مارپیچی جویبار به همان شکل نگارگری سنتی تصویر شده است.

۲- کاربرد طبیعت در بیان شادی و نشاط

بر هیچ کس پوشیده نیست که تماشای زیبایی های طبیعت آرامش و نشاط به همراه دارد. چنان که لودویک فرنوا از تاثیر حیات بخش طبیعت بر روح انسانی سخن گفته است: «تماشای چشم اندازهای طبیعت همه زنگارهای روح را می زداید، تسکین می بخشد، قوای پراکنده اش را

جمع می کند، آن را به تعمقی آرام می خواند و بدان نیرو، حیات و طراوت می بخشد». (اندروز، ۱۳۸۸، ۳۲)

و کنت کلارک^۲ نیز این حقیقت را بیان کرده است که: «تنها چیزی که همه انسان ها، به استثنای عشق، در آن وجه اشتراک دارند، حس لذتی است که از مشاهده یک منظره زیبا به آدمی دست می دهد». (کلارک، ۱۳۷۰، ۱۲۴)

ذات طبیعت پاک و شادی آفرین است، سرشت کودکان نیز با طبیعت هماهنگ است. باتوجه به نیاز و گرایش کودکان

1- Ludwig Fernow

2- Kenneth Clark

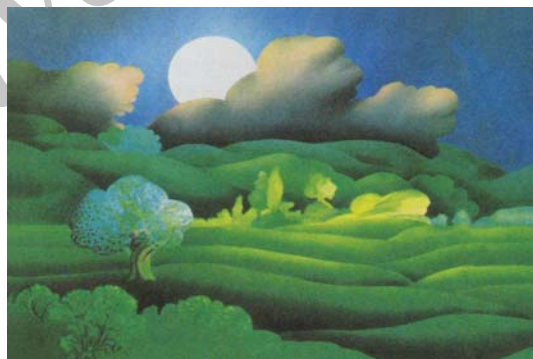
جنبه های بیانی طبیعت در
تصویرسازی کتاب های داستانی
کودک در ایران

تصویر ۱۱- یادهای کودکی، سیمین شهروان، ۱۳۳۶

تصویر ۱۴- به دنبال فلک، مهکامه شعبانی، ۱۳۷۱

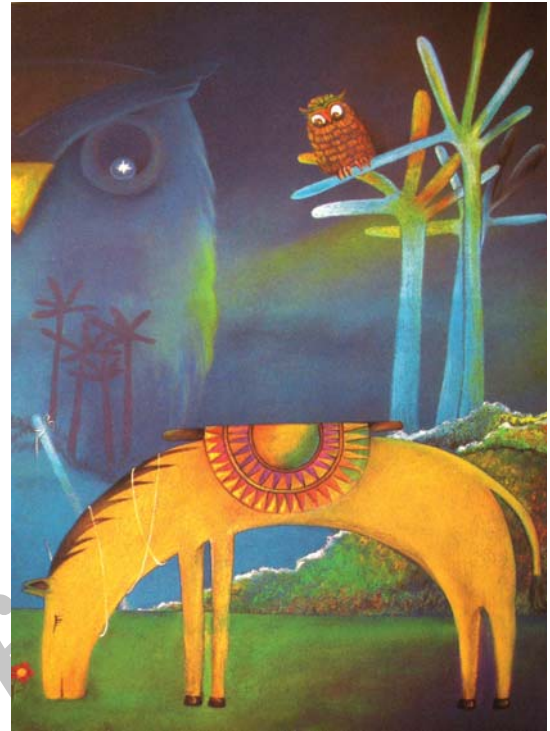
تصویر ۱۳- یک حرف و دو حرف، محمدرضا دادگر، ۱۳۶۵

تصویر ۱۲- دختر، پرنده، چشمه‌هایش، میترا عبداللهی، ۱۳۸۴

تصویر ۱۶- معراج، داریا پترلی، ماخذ: همان

تصویر ۱۵- او خواهد آمد، آناهیتا تیمسوریان، ماخذ: کتاب سال تصویرگران، ۱۳۸۵

و خیزهای الاغی که شاخه ای گل بر دهان دارد، نشاط و شادی حیوان را بیش تر نشان داده است، گویی همه با هم از شادی به پرواز درآمده اند.

تصویرگر برای جلوه بیش تر شادی و هیجان دخترکی که یک مشت نقل رنگی هدیه گرفته، از گل ها و پروانه هایی که با شادی و هیجان کودک به پرواز درآمده اند، کمک گرفته است. عناصر طبیعت به ویژه گل ها و پروانه ها از جمله موثرترین عناصری هستند که شادی کودکان به وسیله آن قابل بیان است.

۳- کاربرد طبیعت در بیان صور خیالی و فراواقعی

در برخی موضوعات، عناصر طبیعت در خدمت موضوع و روایت قرار گرفته تا با بهره گیری از جلوه های بصری طبیعت، به داستان عمق بیش تری ببخشد.

در تصویر کردن بیان خیالی و فراواقعی، مفهومی ماورایی از طبیعت مدنظر قرار گرفته و با بهره گیری از عناصر دیداری، تصویر می شوند.

طبیعت بستری مناسب برای انعکاس حالاتی از قبیل خواب و خیال است. اغلب تصاویری که بیانی از خواب و خیال دارند، با عناصر طبیعت همراه می شوند، زیر طبیعت مظهر آرامش و برانگیزاننده خیال آدمی است. در این قبیل آثار، طبیعت به عنوان حلقه رابط بین مفاهیم طبیعی این جهان و جهان ماوراء تصویر می شود..

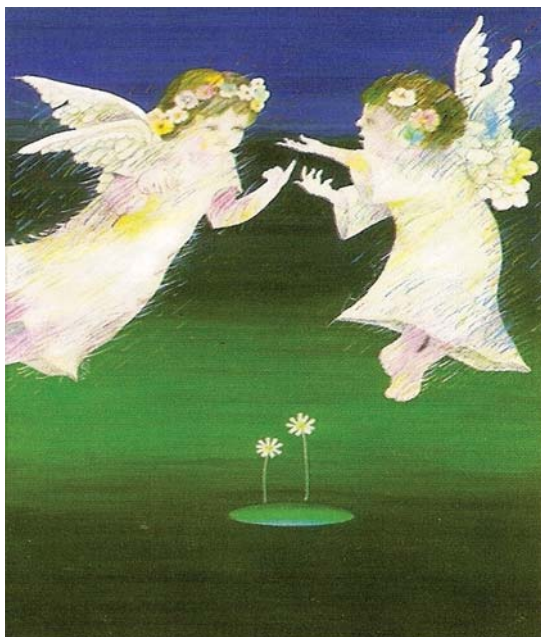
در ارتباط خیال با طبیعت، در کتاب تاریخچه

به فضاهای شاد و بانشاط، طبیعت بهترین فضایی است که می توان شادی و نشاط کودکان را به وسیله آن نمایش داد. طبیعت بهترین پاسخ برای نیاز کودکان به تحرک و تخلیه هیجانی است.

موثرترین عامل لذت و نشاط برای کودکان رنگ های زنده و درخشان طبیعت است. رنگ های سبز درختان و چمنزار، در آغوش خود گل های رنگارنگ قرمز، ارغوانی، زرد، صورتی، نارنجی و غیره را به بیننده عرضه می دارند. این رنگ های سرشار از طراوت و زندگی جلوه ای از نشاط، شادابی و تازگی را به نمایش می گذارند.

جمال الدین اکرمی در مورد استفاده تصویرگران کتاب کودک از این گونه رنگ ها، می گوید: «استفاده تصویرگران از رنگ های شاد و زنده، با هماهنگی دلنشین و هنرمندانه، بر شادابی و طراوت کودکان و احساس زندگی و جنب و جوش کودک می افزاید و تصویبرهای پدید آمده به زمینه ای غنی در نمایش شادی بخش و چشم نواز رنگ ها تبدیل می شود.» (اکرمی، ۱۳۸۴، ۱۰۲) رنگ های شاد و زنده گل ها، درختان و گیاهان، پروانه ها و حرکت ابرها، چنان نشاطی کودکان و سرمست از فضایی بهاری را در تصویر، به نمایش درآورده است که ناخودآگاه بیننده را با خود همراه کرده تا در دشت زیبا و پرگل و رنگارنگ به جست و خیز کودکان بپردازد.

در تصویر ۸، با این که فضای تصویر، تنوع رنگی زیادی ندارد، حرکت گل ها و رقص پروانه ها در جهت جست

تصویر ۱۹- جهان مقدس، محمدرضا دادگر، ماخذ: همان

تصویر ۱۷- پیامبر عزیز ما، فرانک ثمری، ماخذ: همان

تصویر ۲۰- مثل چشم های بابا، پرویز اقبالی، ۱۳۷۵

تصویر ۱۸- مهربان ترین آقای دنیا، نادیا بیبیزنی، ماخذ: همان

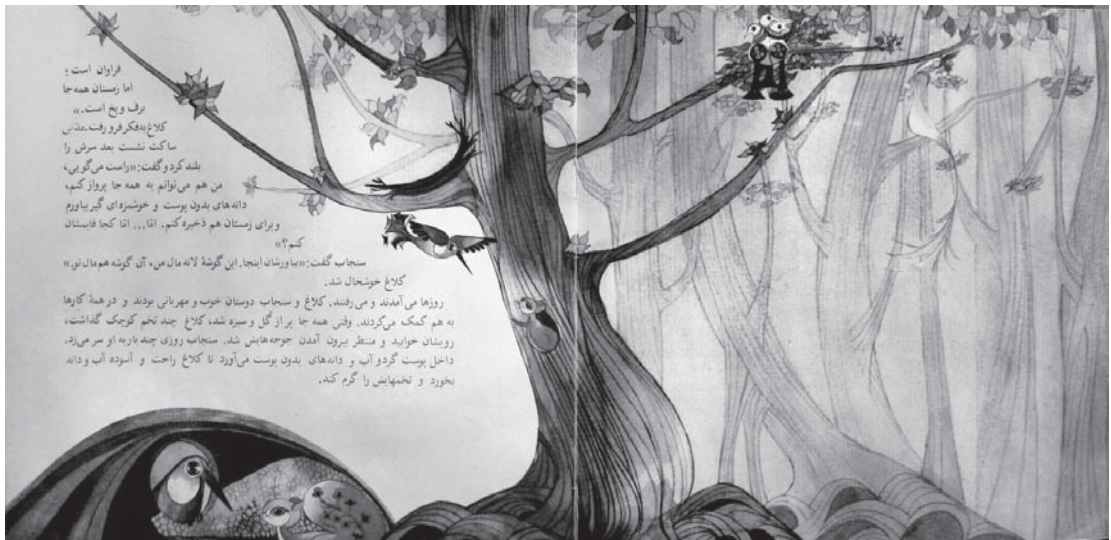
که بر فراز دشتی سبز و زیبا پرواز می کند؛ رویایی که اغلب کودکان از آن لذت می برند.

در تصویر «یادهای کودکی» (تصویر ۱۱)، طبیعت خیالی در فضایی بهاری با درختان، گل های زیبا و با طراوت، پرندگان، پروانه ها و ماهی ها تصویر شده است. این خاطرات رنگارنگ و زیبا، یسـاد کودکی را با تمام شیرینی ها که فقط رویایی از آن باقی مانده، برای همه ما زنده می کند.

با به کارگیری جلوه های دیداری در عناصر طبیعت همچون نور، رنگ، بافت و طراحی خاص درختان و گل ها

امپرسیونیسم از نوره بورژه چنین آمده است: «تخیل در طبیعت غرق می شود تا به شکل های واقعی دست یابد و بعد آن ها را در قالبی از استعاره بیاراید.» (گودفری، ۱۳۷۲، ۱۹) دوران کودکی انسان سرشار از تخیل، پاکی و معصومیت است، امروزه بسیاری از داستان های کودکان نیز متناسب با دنیای آن ها غیر واقعی و خیالی تصویر می شوند. این داستان ها، در فضا سازی با طبیعت، حسی از خواب و خیال را القاء می کنند که یکی از شیوه های بیان خیال و رویا در تصویرگری است.

در تصویر ۱۰، آرزوی کودکی به تصویر کشیده شده

تصویر ۲۱- عجب اشتباهی، فیروزه گل محمدی، ۱۳۶۶

۴- کاربرد طبیعت در بیان مفاهیم معنوی

همه ادیان الهی بر این باورند که طبیعت تجلی عظمت و حقیقت خداوند و ذاتا عنصری پاک و مقدس است. طبیعت تداعی کننده بهشت برین است، پاداشی که خداوند، بندگان صالح خود را به آن نوید داده است. توماس براون^۲ «طبیعت را هنر خداوند می داند». (اندروز، ۱۳۸۸، ۷۴)

طبیعت چه به صورت نمادین و چه واقع گرا، در فضا سازی تصویری مفاهیم دینی و معنوی به عنوان عنصری تاثیرگذار، کاربرد دارد. برای القای حس معنوی داستان های دینی و مذهبی، گاهی عناصر اصلی داستان در چشم اندازی از طبیعت قرار گرفته و یا از عناصر طبیعت و نقوش گیاهی برای فضا سازی استفاده می شود. به این وسیله بر پاکی و تقدس این گونه فضاها تاکید می شود.

«کنستابل^۳ نقاش طبیعت و وردزورث^۴ شاعر طبیعت، هر دو عقیده داشتند چیزی در درخت ها، گل ها، مرغزارها و

در داستان «دختر، پرنده و چشم هایش» (تصویر ۱۲)، فضایی خیالی و خواب گونه از طبیعت به تصویر درآمده است. خیال با طبیعت درهم آمیخته و فضایی رویایی و لطیف در تصور دختر نابینا پدید آورده است.

«کتاب یک حرف و دو حرف» (تصویر ۱۳) تصویرهایی فراواقعی^۱ دارد که در حوزه ادبیات کودکان، کم یاب و به یاد ماندنی است. وجود دشت های سرسبز و گسترده، افق های بی کران، شکل رویایی درخت ها، آسمان و سبزه ها در این اثر که به کمک ایربراش پدید آمده است، کودکان را به حضور در فضایی خیال انگیز فرا می خواند.» (اکرمی، ۱۳۸۲، ۲۹)

تصویر ۱۴، فضایی خواب گونه و فراواقعی از ارتباط انسان و طبیعت را به نمایش می گذارد. بهره گیری از شکل های انتزاعی درختان و گل ها، ساختار طراحی و شیوه به کارگیری ابزار در ایجاد بافتی متناسب با بیان داستان، دنیایی فراواقعی و خیالی آفریده است.

1- Surrealism
2-Thomas Browne
3- Constable
4-Verdzores

تصویر ۲۴- جوجه کبوتر سفید، حمید صمدیان، ماخذ: کتاب سال
تصویر گران، ۱۳۷۰

تصویر ۲۲- پاییز، محسن حسن پور، ۱۳۸۰

تصویر ۲۳- با غم هایم چه کنم، محمدحسین تهرانی، ۱۳۷۱

که در تصویری از آن، درختی دیده می شود که در زیر آن نهری جاری است. چنین می نماید که نمادی از بهشت باشد. در تصویر ۱۷ نیز داستان «پیامبر عزیزما»، فضا با گل های محمدی تزیین شده تا حضور پیامبر را با عطر و بوی معنویت پر کند.

«مهربان ترین آقای دنیا» (تصویر ۱۸)، داستانی از زندگی امام رضا (ع) را بیان می کند. نقوش گیاهی سنتی، درختان سرو و رنگ سبز طبیعت، حس معنویت و مهربانی را حضور پررنگ تری بخشیده است.

برای تصویر کردن موضوعات مقدس، نمی توان از وجود طبیعت در این گونه تصاویر چشم پوشی کرد. طبیعت پدیده مقدسی است چراکه مظهر تجلی ذات اقدس خداوند است و همراهی عناصر طبیعت در تصویر، بیان مفاهیمی این چنین را گویاتر می نماید.

کنستابل معتقد است «طبیعت آشکارترین مظهر تجلی اراده خداوندی است». (کلارک، ۱۳۷۰، ۱۲۹)

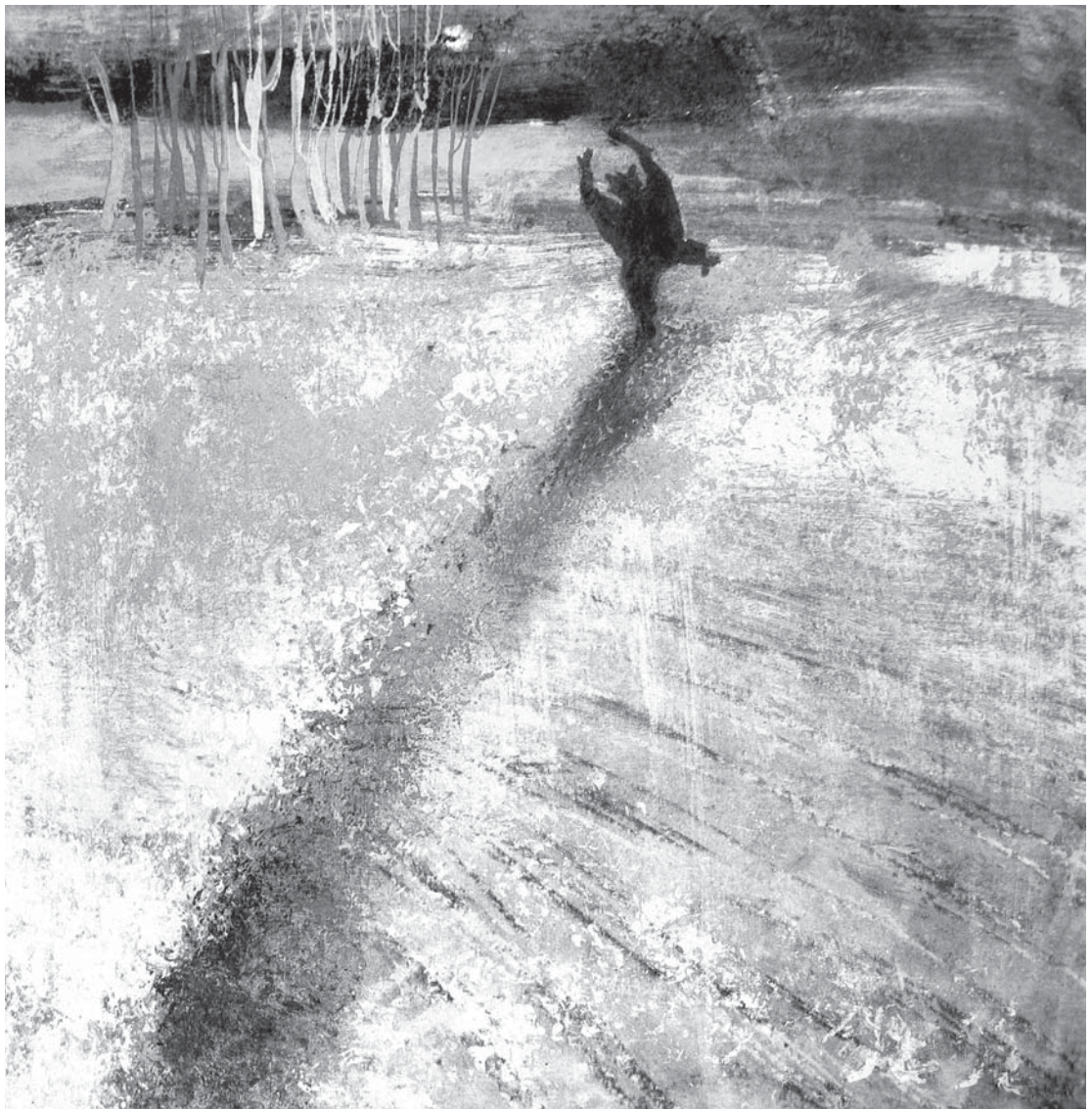
تصویر ۱۹، فضای غیرمادی و ماورایی از حضور دو فرشته را در زمینه ای از طبیعت سبز نمایش می دهد.

گل هایی که از سبزه زار روییده اند، در جای دیگر

کوهسارهاست که مالا مال از نغمه ای آسمانی است، چندان که هر گاه با دل بستگی کافی در آن غور شود، نوعی کیفیت اخلاقی و روحانی ویژه خود آشکار ساخت» (کلارک، ۱۳۷۰، ۱۲۹)

در اغلب فضا سازی های داستان هایی که با مفاهیم معنوی برای درک کودکان از این مفاهیم صورت می گیرد، عناصری همچون درختان و گل ها و سایر گیاهان حضور دارند. درختان سرو و نخل، به دلیل داشتن معانی نمادین، همواره در هنرهای تصویری این سرزمین حضور داشته، معمولاً در چنین فضاهایی بیش تر دیده می شوند.

در داستان «او خواهد آمد» (تصویر ۱۵)، وجود درختان نخل به شکل ساده شده و کودکانه، گلی نمادین در پایین و تابش نور سبز - نماد نور معنویت - بر درختان و چمنزار، حسی از معنویت و روحانیت را در فضایی خیالی، موجب شده است. در تصویر سازی داستان های پیامبران و امامان معصوم، برای کودکان نیز اغلب حضور عناصر طبیعت را شاهد هستیم که به این وسیله به بیان معنوی نزدیک ترمی شود. زندگی پیامبر اسلام، موضوع داستان های زیادی برای کودکان است. از جمله داستان «معراج پیامبر» (تصویر ۱۶)،

تصویر ۲۵- خرس قهوه ای و کشاورز پیر، عادل رستم پور، ۱۳۷۴

دارد که یکی از ویژگی های منحصر به فرد آن است. طبیعت با جلوه های دیداری به ویژه رنگ ها به راحتی می تواند این مفاهیم را منتقل کند. همچنان که حضور رنگ ها در طبیعت با خلوص و درخشندگی خاص خود بیان گر نشاط و طراوت است، خاموشی رنگ ها و گرایش به فام های خاکستری حسی از غم و تنهایی و از دست دادن را القاء می کند. فضاسازی در تصویرگری برخی داستان ها که مفاهیمی از جمله، تنهایی، پشیمانی، غم و اندوه، را در متن دارند، عنصر لطیف طبیعت، می تواند بهترین و موثرترین وسیله بیان باشد.

«افزون بر ارتباط حسی رنگ، نوعی ارتباط استعاری و معناشناختی در رنگ وجود دارد که بخشی از آن، به گونه ای روشنمند مورد پذیرش هنرمندان قرار گرفته است و به صورت نمادهای گرافیکی از آن ها استفاده می شود. زبان

آدین بخش سرهای فرشتگان شده اند. به این ترتیب پیوند عناصر طبیعت با عناصر معنوی نشانگر «جهان مقدس» شده است.

نقوش گیاهی، گل های تزئینی، علاوه بر مفاهیم دینی و معنوی، برای فضا سازی و نمایش فضاهای عاطفی و مفاهیمی از جنس مهر و محبت، نیز کاربرد دارد. چنان که وردزورث شاعر عقیده داشت: «عواطف انسانی با اشکال زیبا و مانای طبیعت به اتفاق می رسد». (کلارک، ۱۳۷۰، ۱۳۰) در تصویر ۲۰، فضا سرشار از عطر گل های عاطفه میان پدر و دختر است که همدیگر را در آغوش گرفته اند. گل های تزئینی شاه عباسی در فضای تصویر، این رابطه عاطفی را پررنگ تر جلوه می دهد.

۵- کاربرد طبیعت در بیان غم و اندوه

طبیعت قابلیت القای بیان های متفاوت و حتی متضاد را

با رنگ های پاییزی، حالتی اندوهگین به خود گرفته تا با دخترک داستان «با غم هایم چه کنم» همراهی کند.

کاربرد طبیعت در بیان ترس و وهم

ترس و وهمی که جنگل های انبوه در مه فرورفته در سینه کش کوه ها، یا در سرآشویی دره ها، ناشی از عظمت طبیعت، در وجود آدمی ایجاد می کند و یا شاخه های لخت، خشک و ریشه های پرپیچ و تاب بیرون زده درختان در فضاهای تاریک و یا خلوت، جلوه هایی خوفناک از طبیعت را نمایان می کنند.

طبیعت جمع اضداد است، در عین حال که لطیف و آرامش بخش و نشاط آور است، جنبه هایی از وحشت و خوف با صحنه هایی سخت و خشن نیز دارد.

استفاده از این ویژگی طبیعت از دیرباز مورد توجه هنرمندان بوده است. اگر به تاریخ نقاشی رجوع کنیم، شاهد تابلوهایی از منظره و چشم اندازهایی از طبیعت هستیم که بیانی از تاریکی، ترس، دلهره، تنهایی، ابهام و وحشت را در خود دارند.

«این نقاشان به مناظری از طبیعت رو می آوردند که درهم تنیدگی های تیره روح انسانی را در خود باز می تاباند و تردید نیست که در این راه به بهره گیری از اشکال و نمادهای اضطراب انگیز خاصی دست می یازیدند. آنان از زمره هنرمندانی بودند که اکسپرسیونیست^۱ ش—ان می خوانیم. اکسپرسیونیست هنری جنگل زادی است.» (کلارک، ۱۳۷۸، ۷۲)

در تصویرگری داستان های کودکان که شخصیت داستان با خطر، تنهایی، ترس و وحشت مواجه می شود، فضا به پیروی از درونمایه طوری نمایش داده می شود که بیان گر مفاهیم مورد نظر باشد و در این راستا استفاده از عناصر طبیعت کاربرد موثری دارد.

تصویر ۲۴، دو تصویر متفاوت از دو بیان متفاوت از داستان «جوجه کبوتر سفید» را نشان می دهد. زمانی جوجه کبوتر را در فضایی از وهم و ترس و در جایی دیگر در فضایی آرام بخش و نوید دهنده می بینیم. در هر دو تصویر این طبیعت است که دو فضای متفاوت و متضاد را به راحتی القاء کرده است.

صحنه اول درختان تیره با فام های خاکستری، شاخه های لخت و تیز، برگ های تیره که با باد شبانه در هوا پراکنده شده اند، عناصری هستند که به تصویرگر کمک می کند تا فضای دلخواه خود را به نمایش بگذارد.

در صحنه بعدی فضایی بهاری توأم با آرامش و امنیت و طراوت بعد از تحمل سختی ها، رنج ها و مرارت ها نشان داده می شود. از شاخه های تند و تیز درختان تیره خبری نیست و جای خود را به درختانی با شکوفه های رنگین در چمنزاری سبز داده اند. گل های باطراوت، آسمان آبی و پاکیزه و نور نوید بخشی که بر طبیعت زیبا تابیده است، فضایی سرشار از امید و نشاط را نشان می دهد.

تصویر ۲۶- به دنبال فلک، مهکامه شعبانی، ۱۳۷۱

استعاری و نمادین رنگ، در گونه های ساده یا پیچیده آن به ویژه در تصویرگری کتاب های مفهوم گرا و اندیشه ورز، بیش تر مورد توجه تصویرگرانی قرار دارد که به عناصر نشانه شناسی در گرافیک دل بسته اند؛ فرآیندی که در نقاشی نیز نموده های فراوانی دارد.» (اکرمی، ۱۳۸۴، ۱۰۰)

دگرگونی رنگ و شکل طبیعت در تصویرهای کتاب «عجب اشتباهی» (تصویر ۲۱)، از رنگ های زنده به رنگ های خاکستری و از شاخه های نرم و لطیف و برگ های زنده و باطراوت، به شاخه های خشک و تیز و بدون برگ، فضای درونمایه داستان را از طراوت و شادی به غم و افسردگی دنبال می کند.

چهار فصل طبیعت که همواره جلوه های زیبا و باشکوهی از طبیعت را برای ما پدیدار می کنند، هر کدام با دگرگونی هایی که از لحاظ شکل و رنگ به خود می گیرند، مفاهیم و بیان های خاص خود را به کامل ترین شکل ممکن القاء می نمایند، طوری که این فصل ها در ادبیات و هنر، عناصری نمادین برای بیان مفاهیم شده اند.

در تصویر ۲۲، فضایی غمگین از یک روز پاییزی را در نگاه کلاغ هایی که به آینده ای نامعلوم چشم دوخته اند. می توان مشاهده کرد. حرکت برگ های درختان با رنگ های پاییزی در جهت باد و پس زمینه ای از هوای ابری و بارانی، در فصل باد و برگ ریزان، حسی از غم و از دست دادن را نمایش می دهد. استفاده درست از شیوه آبرنگ به بیان مورد نظر بیش تر کمک می کند.

در تصویر ۲۳، درخت تنومند خمیده و شاخه های افتاده

رنگ تند گندم زار که متضاد رنگ آسمان، بهره برده است. تصویر ۲۶، نیز فضایی توأم با وهم و هراس را به نمایش گذاشته است. تصویرگر برای القای این وهم و ترس، از درختی تنومند که شاخه های لخت و تیز آن با طراحی خاص و رنگ های خاکستری، خود را به باد شبانه سپرده اند، کمک گرفته است.

دشت های سبز و خرم و پرگل، با آسمانی آبی، یکی از جلوه های طبیعت است که برای بیان پاکی، طراوت، احساس تولد دوباره و غیره مورد استفاده تصویرگران قرار می گیرد. در تصویر ۲۵، فضا طوری نشان داده شده که ترس و فرار خرس داستان را بیش تر القاء می کند. برای رسیدن به این فضا از شکل انتزاعی درختان و نوع بافت خشک و خشن و

نتیجه

طبیعت برای فضا سازی و صحنه پردازی، بخش قابل توجهی از تصویرگری کتاب های داستانی کودکان را شامل می شود که می تواند دارای بار معنایی و مفاهیم مختلف باشد. این ویژگی منحصر به فرد طبیعت همواره مورد استفاده نقاشان و به ویژه منظره پردازان دوره های گذشته بوده و آن ها را قادر به بیان آن چه مورد نظر داشتند، می نمود. طبیعت شاخص ترین عنصری است که برای فضا سازی بسیاری از تصاویر داستان های کودکانه کاربردهای متفاوتی در جهت بیان داستان دارد. در تصویر سازی کتاب های داستانی کودک در ایران، از طریق فضا سازی با طبیعت علاوه بر نشان دادن موقعیت مکانی و زمانی داستان می توان به بیان شادی و نشاط، غم و اندوه، ترس و وهم و مفاهیم معنوی دست یافت و به این وسیله به درک مفاهیم، معانی و باور پذیری کودکان کمک کرد.

منابع و ماخذ

- اندروز، ملکوم، منظره و هنر غرب، بابک محقق، فرهنگستان هنر، تهران، بهار ۱۳۸۸.
- رید، هربرت، معنی هنر، نجف دریابندری، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۸۰.
- کلارک، کنت، سیر منظره پردازی در هنر اروپا، بهنام خاوران، نشر ترمه، تهران، ۱۳۷۰.
- گودفری، ماریا بلوندن، قاسم رویین، تاریخچه امپرسیونیسم، انتشارات بهار، تهران، ۱۳۷۲.
- نورتون، دونا، از منظر چشم کودک، منصوره راعی، تهران، نشر قلمرو، ۱۳۸۲.
- اکرمی، جمال الدین، سازه های روایتی تصویر، ماه کودک و نوجوان، شماره ۱۳۴، آذر ۸۷.
- اکرمی، جمال الدین، بررسی عناصر دیداری در تصویرگری، ماه کودک و نوجوان، شهریور، ۱۳۸۴.
- اکرمی، جمال الدین، ۴ دهه تصویرگری کتاب کودک در ایران، ماه کودک و نوجوان، شماره ۳۶، تیرماه ۱۳۸۲.